

ЛИЧНИТЕ ИМЕНА В СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ X-XI ВЕК

Величка Йорданова, Елена Иванова

Поради това, че старобългарските епиграфски паметници са протографи, т. е. запазени са във вида, в който са създадени, а не са преписи, те са изключително ценен източник за информация относно бита и културата на населението по нашите земи, за лица, факти и събития, като нерядко са единственият извор за тях. Една от насоките в цялостното проучване на старобългарските надписи като първични източници за нашето минало е изследването на антропонимичния материал, който те предлагат.

Именното богатство на всеки народ не е плод само на чисто езиково творчество, а е резултат и на социокултурните фактори, въздействали върху живота на този народ. В контекста на това разбиране си поставяме за цел да разгледаме собствените имена, запазени в старобългарските епиграфски паметници от X-XI век.

Започнатото изследване анализира 75 собствени имена, засвидетелствани в 86 надписи и графити от Плиска, Преслав, Равна, Мурфатлар, Крепча и селища в Македония /Вж.: Попконстантинов, Кронщайнер 1994/. Макар и не много на брой, в своята съвкупност и многообразие по отношение на произход, семантика, структура и фонетичен облик, тези лични имена хвърлят значителна светлина върху състоянието на българската антропонимична система от онова време.

Три от личните имена - **ваштъко**, **показъ**, **лола** не са засвидетелствани пряко, а се възстановяват по прилагателни: **ваштъковъ** (**ваштъковъ кръстъ**), **показовъ** (**показовъ кръчагъ**), **лолин** (**лолинъ прасланъ**) (Вж. Приложение 1 и 2).

По-голямата част от имената са засвидетелствани като еднократно употребени антропоними. По два пъти употребени се срещат имената **ана**, **георги** (с още два варианта **геръги**) и **илиѣ**. Три пъти се среща името **сѹмеонъ**, а **ноанъ** (с още три варианта **ѳнъ**) се открива в 7 надписа (Вж.: Приложение 1). При сравнение на данните от съвременните антропонимични речници с регистрираните в надписите имена се установява, че **ноанъ** и **георги** запазват трайно своята фреквентност във времето и са предпочитани в ономастичната традиция. Според Н. Ковачев, сред съвременните лични имена по честота на употреба на първо място е името Димитър, следвано от Георги и Иван /Ковачев 1987:33/.

Анализът на собствените имена от старобългарските надписи показва, че сред тях не се откриват такива, които могат да бъдат

етимологически изведени от балканския субстрат. Епиграфският материал потвърждава изказвани вече мнения, че противно на очакванията в славянската антропонимия (в частност българската) има малко елементи от субстрата, тъй като разпространението на християнската религия сред славянските племена ограничава в определена степен употребата им, а и техните значения са били неясни за славянското население /Дуриданов 1994:17-18/.

Епохата със своите културни и исторически събития и с присъщото за значителна част от населението гвезичие, намира израз в пъстротата на личните имена от епиграфските паметници. Сред тях се откриват две групи имена, които принадлежат към двата основни пласта в българската антропонимия откъм произход:

1. Славянобългарски.

1.1. Славянски - градина, драго, ждимиръ, мостичъ, нерадъ, славомиръ, преснанъ.

1.2. Прабългарски - алцѣгъ, тжганъ, коуртъ, тоупан, сжчжка, испоръ, чото(?), котокн(?).

2. Християнски - към тях се отнасят онези собствени имена, които се появяват с разпространението на християнската религия, станала официална с акта на покръстването на българите. Тези имена принадлежат на църковния календар като имена на християнски светци или са имена, взети от библейските текстове. По произход християнските имена са:

2.1. Староеврейски - аронъ, давидъ, илнѣ, самоуилъ, ѣковъ, ананин, ноанъ, нонас, лазоръ, миханлъ, сѹмеонъ...

2.2. Гръцки - андрѣ, кѹпринѣнъ, петръ, варъвара, ангѣлас, власин, георги, димитръ, леонтъ...

2.3. Латински - антонъ, анътоуни, паулъ, марътинъ, марина, лола, севгѣрианъ

По-голямата част от имената са с уточнена етимология. Тук ще предложим някои разсъждения върху част от имената с неустановена етимология:

ГРАДИНА - вероятно се пази във фамилното име *Градинайн*, което Ст. Илчев извежда от предполагаема женска форма *Градина (-я)* от *гради* (с. Белица, Разложко /Илчев 1989:140/). Й. Заимов посочва мъжко име *Градйн* от *град, градо + -ин*. *Град* е съкратено от Градислав, Градимир, засвидетелствано он XV в. /Заимов 1988:69/. Имена като *Град, Граде, Градимир, Градислав, Градо* се тълкуват като пожелателни имена от глагола *градя 'създавам, строя'* /Иванова, Радева 1985:128/. От това мъжко име женското би било Градина. Предполагаемата форма, гадена от Илчев, се оказва писмено засвидетелствана в надписа от Равна (X в.).

ЖДИМИР - сложно по строеж име, което етимологично може да бъде изведено от старобългарския глагол **ждати**, **ждѣ**, **ждѣши** 'чакам, очигам'. Вероятно името е било **ждимиръ**, но поради изпадане на слабия ер след ж е написано **ждимір**, което е още един пример за това, че в говоримия старобългарски език от X в. процесът на промените с еровите гласни е бил твърде напреднал.

ВАШТЪКО - личното име се възстановява от прилагателното **ваштъковъ**, в непубликуван графит от Преслав - **ваштъковъ кръсть**. В речника на Илчев е посочено собствено име **Вешко**, като умалително от **Вешо** без да се определя етимология /Илчев 1969:109/.

Смятаме, че тълкуването на името би трябвало да върви в посоката, дадена от М. Фасмер, който отбелязва името **Вятко** като умалително от **Вячеслав**; в своята първа част то възхожда към праславянски: *vetie - в стб. **ваште** - 'повече', **ваштин** - 'по-голям' /Фасмер 1971: Т. I, 376/.

ДЪДЪНА - върху прешлен за вретено от Равна е написано **дѣдѣна** **пилпъ**. Втората дума е собственото мъжко име **пилпъ** от гр. Φιλίππος. Известно е, че съгласната φ в стб. се среща само в думи, заети от гръцки. Понякога гр. φ се предава с п (такива примери има в Синайския псалтур), както е и в разглежданото име.

Неясна е думата **дѣдѣна**. Доколкото върху прешлените за вретено се изписват лични имена, предполагаме, че това е женско име. Ст. Илчев посочва женско име **Дигина** от с. Попина, Силистренско, което извежда от **Диг(a) + ина** /Илчев 1969:171/. По същия начин обяснява името и Заимов. Той обаче дава и мъжко име **Дегин** от **Дѣдо**, **Дядо и - ин** /Заимов 1988:81/. Образуването от него женско име би било **Дегина**.

Пак у Илчев е записано фамилно име **Дегин**, **Дегински**, изведено от диалектно прилагателно **дегин** 'гядов' /Илчев 1969:158/. Сред селищните имена у нас също има **Дегина**, **Дегинци** (Еленско), които биха могли да се свържат с това прилагателно. Допускаме, че **дѣдѣна** може да бъде изтълкувано и като женско собствено име със значение 'гядовото' в смисъл 'гядовото момиче', което се отдалечава от тълкуването на Илчев.

ПОКАЗЪ - Личното име се възстановява от прилагателното **показовъ** (в графит от Плиска). Такова име не е запазено в съвременната българска антропонимия, но Ст. Илчев дава фамилно име **Показиев** от диалектното 'показія, пѣказ', самохвалство /Илчев 1969:401/. Собственото име **показъ** дава основание от него да бъде изведено етимологически и фамилното.

ЛЕВОТА - име от Равна, врязано в горната част на камък, изпълнен с надписи на гръцки език. Структурно то е подобно на *Белота*, *Страхота*, *Доброта*, които са старинни славянски имена, образувани по съществителни нарицателни с отмет на ударението. При **лево̀та** подобно обяснение едва ли е приложимо, тъй като няма нарицателно съществително *левотá*. Името трябва да се изведе от **лъвъ̀т** и суф. **-ота** по установения модел за образуване на лични имена от типа на *Доброта*.

ПРЕСИАНЪ - в надгробен надпис на княз Пресиан, първороден син на Иван Владислав. По-голямата част от изследователите, занимавали се с етимологията на името, го тълкуват като славянско пожелателно име с подчертаване на пожеланието, съдържащо се в значението му чрез представката с усилващо значение **прѣ** < **прѣ́**. От такъв тип са имена като *Прерáд* - старинно, от Етрополския манастир от 1648 г. /Млчев 1969:407/, *Пресил*, *Предраг*, *Прекраса*, *Прелюб*, *Премила*, *Преслава*, *Преслав* /Заимов 1988:182-183; Иванова, Радева 1985:185-186/.

Ив. Дуйчев, а и други автори, допускат, че името е далечен отзвук от иранско културно влияние и че то, във формата си Περσιάνος, е образувано от народностното име на персите по модел, при който личното име се образува от народностно - *Франко*, *Куман*, *Роман*, *Гермáник* /Дуйчев 1981:343-346/. Приемаме, че славянската етимология на името, която се опира на един много продуктивен модел за образуване на съществителните имена (и нарицателни, и лични), изразяващи някакво качество във възможно най-висока степен, е по-убедителна. В този смисъл **пресѣанъ** вероятно означава 'най-сияен'. Дори и да е иранско по произход, във варианта си **пресѣанъ**, то е преосмислено на славянска основа и е получено след метатеза на **пер-** в **пре-**.

ВАРАКҪР - засвидетелствано е в надпис от Равна, разположен в пространството между няколко начертани по-рано кръста:

ВАРАКҪРЕКДА
ХОЦТКАТИ
[Є]ТЬКОМЬ

К. Попконстантинов разчита надписа така: **варакҪр е́кда хоцтѣ́ комькати** „Варакир когато иска да се причести (ще се причести?)“, като приема **варакҪр** за лично име. Тук се предлага друга интерпретация, като смятаме, че графичната единица **варакҪр** може да се сегментира на **вара кҪр** и за лично име считаме **вара**. В гръцки език съкратената форма **кур-** и **куртос** е нормално да предхожда собственото име, докато в случая е след него. Този факт може да бъде обяснен с цялостната подредба на думите в надписа и с недосатъчната грамотност на автора,

който допуска грешки като пише **єѡда** вм. **єгда**, **ѡѡѡт** е написано с **ѡ** и добавено **т**, в **ѡѡѡтєѡт** (зл. ег. ч. сег. вр.) е изпуснато **є**.

Относно етимологията на личното име **ѡара** засега може да се каже твърде малко. Много предпазливо бихме го свързали със староб. **ѡариати** 'изпреварвам' /БЕР 1971:121/. Съществуват и възможности за тълкуване на името в груга посока: Ст. Илчев посочва мъжко име **ѡаро** съкратено от **ѡарѡари**, **ѡарлаи** или груго подобно, **ѡаров** - като фамилно име /Илчев 1969:102/.

В руски език има лично име **ѡара**, съкратено от **ѡѡар**, което се извежда от лат. фамилно **Varus**, или от лат. *varus* 'кривокрак'. Посочва се и **ѡар** като църковно и съкратено от него **ѡара** /Справочник 1979:389, 463/.

Възприемането на чуждите лични имена и вписването им в системата на българския език е дълъг процес, в началото на който една немалка част от тях запазват непроменен своя звуков облик: **ѡилоктимон**, **мєлнтонъ**, **ѡнътиасъ**, **ангїасъ**. Постепенно имената от чуждата антро-понимична система се въвеждат в българската, като от многобройните езикови данни, които те съдържат, ще посочим само някои, защото повечето от тях като: предаване на неударената гр. α с о (**лазоръ**), загубата на гр. ок. -ος, -ας, -ης, -ον при имената от м.р. и оформянето им по модела на стробългарските имена от **-ѡ-** основи с окончание **-ъ**, са известни от ръкописите.

Интерес представляват някои имена от Темничкия надпис, съдържащ 10 от имената на Светите 40 мъченици, съпоставени с имената на същите светци от житието в Супрасълския сборник.

Темнички надпис

АНІАС [АНГІАС]

ИРАКЛЪ

КҮРІОНЪ

ЛЕОНТЪ

МЕЛИТЪ

СЕВГІРІАН

СИСИНЪ

ФИЛОКТИМОН

ЄКЛЪДИК

ѡАНЪТИАСЪ

Супрасълски сборник

АГГИИ

ИРАКЛИИ

КҮРИОНЪ

ЛЕОНТИИ

МЕЛИТОНЪ

СЕҮРИАНЪ

СИСИНИИ

ФИЛІКТИМОН

ЄКДИКІИ

ѡАНЪТИАСЪ

Едно от тях е **ангѣас**, записано с **н** пред **г**, вместо с две гами, както е записът му в Супрасълския сборник и в гръцки език, показва, че авторът на надписа използва фонетичен правопис.

Пак в Темничкия надпис е записано името на мъченик **севгирѣанъ**, което в Супрасълския сборник е **севрианъ**. Наличието на епентетично **г** в **севгирѣанъ** отвежда към подобни примери в Кирило-Методиевите преводи и в говоримия гръцки език: **левъгитъ**, **параскевъги** вм. **левитъ**, **параскеви** от книжовния гр. език, както книжовно е записано и **севрианъ** в Супрасълския сборник.

Имената **кклѣдик** и **кстратнос** предават гр. Εὐκλείδης и Εὐστράτιος. Гръцкият дифтонг **εϋ-** пред съгласна в началото на гумите се предава само с **к-**, а не с **ев-** поради тенденцията за нарастване на енергитичността, определяща облика на сричката в старобългарски, която не допуска групи от съгласни **вс-**, **вк-**. Всичко това дава основание да смятаме, че по всяка вероятност авторът на надписа не е познавал книжовните норми и е писал имената по слух, предавайки по този начин тяхната народностна форма.

Личното име **ѡанѣтисъ** произлиза от гръцкото Ξανθίας, а то от прилагателното ξανθός 'рус', с интерденгална **ѡ**, която в Темничкия надпис е предадена с **т**, а в Супрасълския сборник името е записано със съответната гръцка графема **ѡ**. Това още веднъж разкрива предпочитанията на автора към народностни облици, както и липсата на школуваност и усет за книжовност, чрез които се постига по-висок стил.

Имената **ираклин**, **леонтин**, **сисинин**, **екдикин**, **ксантин** от Супрасълския сборник представляват своеобразна книжовна форма срещу народностните облици **ираклъ**, **леонтъ**, **сисинъ**, **кклѣдик** от Темничкия надпис. С формите си от житието имената продължават да съществуват в църковната практика като **Ираклий**, **Ангий**, **Леонтий**, **Сисиний**. Така те са запазени като редки старинни форми в антропонимичната система на руския език - Сисиний, Евдикий, и т. н. и това вероятно е свързано със силната християнска традиция в Русия.

Латинското по произход лично име Павел е възприето в български език чрез гръцкото Παῦλος като християнско име на ап. Павел. В ктиторския надпис от кръглата църква в Преслав то е предадено **павълъ**, със запазено произношение на латинския дифтонг **au**, вместо присъщото за този период произношение на **au** като **ab**. По всяка вероятност това може да се обясни с факта, че и за гръцкия език името е

чуждо и затова запазва по-дълго еднозначното произношение на латинския дифтонг **au**.

В заключение бихме могли да кажем следното:

Личните имена, запазени в старобългарските надписи от X-XI век отразяват културно-историческата ситуация в българското общество от това време - изчезването на езика на прабългарите, изграждането на старобългарския език, утвърждаването на християнството.

Очертава се процесът на възраждане на лични имена в системата на българския език, които след определени фонетични и структурни промени и до днес се употребяват във формата си, установена още от старобългарския перуог.

В съвременната антропонимична система на българския език са запазени сравнително малко старинни форми на християнски имена (в сравнение с руския например), тъй като влиянието на църквата не е било толкова силно поради османското робство, което прекъсва християнската традиция в България.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

АВРОИЛ	ГЕРЬГИ	ИСПОРЪ	МАРЪТИНЪ
[АЛ]ЦЪГЪ	ГРАДІНА	КАТЄРИНА	МЄЛИТЪ
АНА	ДАВЫДЪ	КОТОКО	МИХАЛЪ
АНАНИИ	ДЪИМИТРЪ	КУПРИЪНЪ	МОМЧИЛЪ
АНГІАС	ДИМИЪНЪ	КУР	МОСТИЧЪ
АНДРИЄ	ДРАГО	КУРІОНЪ	НЄРАДЪ
АНТОНЪ	ДЪДЪНА	КУРТ	НИКИТА
АНЪТОУНИ	ЖДІМІРЪ	ЛАЗОРЪ	НИКОЛА
АРОНЪ	ИВАНЪ	ЛЕВОТА	ПАУЛЪ
ВАРАКУР	ИЛИЪ	ЛЕОНТЪ	ПЄТРЪ
ВАРЪВАРА	ИОНЪ	ЛОЛА	ПИЛИПЪ
ВЛАСИИ	ИОНАС	МАНАСИ	ПОКАЗЪ
ГЕОРГИ	ИРАКЛЪ	МАРИНА	ПОЛУКАРПЪ

ПРЕСІАН	СЪЛАВОМИРЪ	ТОУДОРА	ЪНЪ
ПРОКОПИА	СЖЧЖКА	ТЖГАНЪ	ЮКЛЪДИК
[РИЧИМИ]Ъ	СҮМЕОНЪ	ДОМА	ЮСТРАТИОС
САМОИЛЪ	ТАГЧИ	ФИЛОКТИМОН	ЖАНЪТИАСЪ
СЕВГИРІАН	ТОУПАИ	ЧОТО	
СИСИНЪ	ТОДРЪ	ЪКОВЪ	

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

ВАРАКУР

**ВАРАКУРСКА
ХОЩКАТИ
ТЬКОМЪ**

Надпис от Равна, врязан върху лицевата част на варовиков блок, в надписно поле с размери 27x13 см и височина на буквите 4-6 мм. Върху надписното поле са врязани няколко кръста - в средата един голям, четирираменен и около него още девет по малки. Вляво от големия кръст, между раменете на три други кръста и рисунки е разположен текстът.

ВАШТЬКО

**ВАШТЬКО
ВЪ КРЪСТЪ**

Графит, врязан в два реда върху каменен блок от манастирския комплекс в м. „Манастира под Зъбуите“ в Преслав. Пред него е очертан кръст с уширени рамене и съдържанието на графита вероятно е свързано с това изображение.

ГРАДИНА

**ЖДІМІРА
ГРАДИНА
ЖНА ЄМОУ**

Надпис от Равна, врязан в десния долен ъгъл на каменен блок, осеян с рисунки

ДЪДЪНА

Графит от Равна, надраскан в два реда, разположени върху горната и долна част на

ДЪДЪНА
ПИЛИПЪ

изцяло запазен биконичен прешлен за времено.

ЖДИМИРЪ

Виж **ГРАДИНА**

ЛЕВОТА

Графит от Равна, врязан в горната част на камък, изпълнен с надписи на гръцки език.

ПОКАЗЪ

Графит, врязан върху гръжката на амфора от Плиска.

ПОКА
ЗОВЪК
РИЧАГА

ПРЕСІАНЪ

Надгробен надпис на княз Пресиан, син на Иван-Владислав, открит в с. Михаловце, Източна на Словакия.

СЪДЕ ЛЕЖИТЪ
КЪНАЗЪ ПРЕСІАНЪ
ЛЪТО ̅ ̅ ̅ ̅ ̅
ЛЪТО ̅ ̅ ̅ ̅ ̅

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 1971: Български етимологичен речник. С.
Дуйчев 1981: Дуйчев, Ив. Проучвания върху средновековната българска история и култура. С.
Дуриданов 1994: Дуриданов, Ив. Проблеми на субстратната антропонимия. В: Състояние и проблеми на българската ономастика. В. Търново.
Заимов 1988: Заимов, Й. Български именник. С.
Иванова и Радева 1985: Иванова, Н., П. Радева. Имената на българите. С.
Илчев 1969: Илчев, Ст. Речник на личните и фамилните имена у българите. С.
Ковачев 1987: Ковачев, Н. Честотен тълковен речник на личните имена у българите. С.
Попконстантинов, Popkonstantinov K., O. Kronsteiner. Старобъл-

Кронцайнер 1994:

гарску нагнуци. Altbulgarische inschriften, 1, Die
slowischen sprachen, Band 36.

Справочник 1979:

Справочник личных имен народов РСФСР. М.

Фасмер 1971:

Фасмер, М. Этимологический словарь русского
языка. Т. I-IV. М.